

TOMÀS ESCUDER

Uns dies caminant

De la mar a l'altiplà

Òbviament, en la construcció de la identitat col·lectiva, també té un paper important la definició de l'altre.

DANIEL P. GRAU, citant JOAN FUSTER

EL PLAER DE L'HORIZÓ DIFERENT

«Morning has broken...» i així, content com continua la cançó, avui tornaré a començar un d'aquests recorreguts a peu que tant em beneficien i m'agraden. Aniré en tren cap a Algímia d'Alfara, on comença pròpiament el camí que m'ha de dur cap al nord.

És la senzillesa i rapidesa amb què puc preparar l'equip. I les poques preocupacions sobre el material que cal carregar o sobre el recorregut, una de les certeses que em provoca benestar. Poca cosa més que la motxilla i el desig de caminar. I tot això és un plaer que em retroba amb la muntanya: el silenci, els espais naturals. No sé quants dies aniré... tot està obert. Si pararé al pantà del Regajo perquè sempre té un punt de bellesa i exotisme dormir a la vora de l'aigua en aquest País on és tan escassa, o tiraré cap a Javalambre per continuar cap a la llacuna discreta de Gallo-canta. Tot obert i ample. M'agrada que caminar siga una disciplina lliure. I poder disposar del temps per fer-ho.

Tomàs Escuder i Palau (Castelló, 1945) és escriptor. Ha navegat pel Mediterrani i ha escrit llibres de viatges, narracions i sobre cultura popular des d'una vessant sociològica i antropològica. Ha col·laborat diverses vegades a *L'Espill*

No esperava tanta gent al tren. Principalment ciclistes, enmig dels quals em sent una mica acovardit. És l'inici del cap de setmana i aquesta gent vol fer, supose, i pels comentaris que vaig escoltant, la baixada per la Via Verda. El tren va de gom a gom. Es nota aquesta febre de l'esport. Tots i totes vestits com cal. A ningú no li falta detall, ni en la vestimenta ni en la bicicleta. I una altra cosa: van en grup. Ningú en solitari. Sembla que la gent avui dia té por a la soledat. I ho sé perquè m'ho diuen amics o familiars quan els comente que solc anar tot sol. Tots volen que duga el telèfon a mà i que no vaja sol i que si em passa alguna cosa... mare meua quina por a assumir el petit, petitíssim, risc que puga haver-hi caminant en solitud per un territori tan civilitzat com aquest.

Recorregut fins Algímia d'Almonesir. Un rodal ple de pobles i llogarets que els moros feren fèrtil fins que els foragitàrem. És terra on l'aigua del riu Palància permet regar, i els horts sovintegen, com si volgueren reafirmar-se com a símbol d'aquest País. Siga això veritat o no.

Arribe a Soneixa famolenc i per això busque un bar on em demanaré un entrepà. És diumenge i les famílies amb xiquets prenen el vermut i els ciclistes veterans un esmorzar pantagruèlic.

No m'hi entretinc, i a primeres hores de la vesprada ja sóc al pantà del Regajo que sempre veia des del tren sense acostar-m'hi. Avui ho faré, com havia desitjat d'altres vegades, decidit a fer ací el primer bivac, a la vora de l'aigua. Alguns pescadors tiren l'ham. Ens saludem de lluny.

Cap a les sis, però, he decidit continuar perquè, altrament, el recorregut fins a Barraques seria massa llarg demà. Isc cap a Xèrica. Camine amb pas lleuger malgrat que he carregat la motxilla amb tots els estris necessaris per ser autònom: sac de dormir, estoreta, equip de cuina. Deu anar pel voltant dels 10 quilos.

Encara hi ha llum però abans de caure la nit busque lloc per dormir i fer-me el sopar. I llavors... oh sorpresa! Prove una vegada i una altra i el fogueret de gas no funciona i no duc menjar adient. No puc creure que s'haja acabat des de la darrera vegada. Finalment, accepte la situació i em moc cap a Caudiel. On segurament arribaré ja de nit.

El poble, en aquestes hores, ja és silenciós i solitari. Ni una veu, cap soroll. Sortosament a la plaça principal hi ha una dona que agrana i un home que amuntega cadires i taules. A punt de tancar el bar del poble, demane si em poden fer alguna menja. La senyora, amable, em proposa un plat de gaspatxo castellà, segons em diu, de calent. Un sopar inesperat i de categoria. Tot per 7 euros. A la televisió tres homes miren un partit: la vida nocturna. Pregunte si tenen lloc per dormir o si hi ha algun hostel o fonda o alberg. Em manifesten que no, que al poble només

hi ha un càmping i que ara és tancat. Debaten, afirmen, neguen i finalment la dona em diu que de vegades algú ha dormit al porxo de l'església. Que el rector no dirà res.

Hi vaig i hi faig nit. Estenc l'estora i el sac. No fa gens de fred, i com queestic protegit pel sostre em quede amb els braços fora del sac repassant les darreres hores. Els llums de la plaça i del jardí de davant fan tanta claror que no em cal utilitzar el frontal. Però és massa forta i no em deixa veure el cel. Paperets de confeti pel terra indiquen que en algun moment s'ha celebrat una festa ací. Jo, tanque els ulls. Demà serà un altre dia.

La idea avui és fer el trajecte de Caudiel a Barraques. És a dir: passar de les terres fèrtils de les valls i les planes a la zona de l'altiplà. Això vol dir una *weltanschauung* diferent? Mana el territori, el marc geogràfic, tant com això? Hi ha opinions per a tot. Si fem cas d'alguns autors nord-americans és evident que la situació en un punt o un altre del planeta ens condiciona. Robert Kaplan, per exemple, li dona molta importància. I la llengua? Les llengües? Si llegim Humboldt, Sapir i altres savis, una manera de parlar denota una manera de comprendre el món...

De fet, el que em sembla interessant dels dos autors citats és que ambdós foren persones que trepitjaren el territori. És a dir, sembla que una part de les seues teories les haurien tret del coneixement *in situ*. No deixen de tindre, al meu entendre, una validesa certa. Que no és el mateix prendre les trinxeres al cafè que prendre el cafè a les trinxeres.

Avui és un dels recorreguts més llargs sense població pel mig. Territori dur perquè el regadiu, la verdor i l'abundor de pobles queden enrere. La serra i coll del Ragudo puja ja cap als 1200 metres. Bosc de pi negral. Cada dues hores, si fa no fa, m'ature una estona per menjar uns dàtils i beure. Mantinc un bon ritme. Perquè encara que és costera amunt, el pendent és suau, ja que el camí transcorre pel que fou una línia de ferrocarril i el tren miner no podia fer-ho altrament: a poc a poc. Duc cinc hores de camí i un excés de pes en la motxilla. Els atifells de cuina i massa menjar fan un suplement de quilos. Comence a notar molèsties als dits. Les prop de nou hores de caminada d'ahir, i damunt amb un plus de neguit, m'han passat una lleugera factura. Avui tampoc hi ajudarà el recorregut.

¿Qui faria aquest camí fa anys, abans que les carreteres i els sistemes de transport foren tan còmodes i ràpids com ara? Sense dubte, per la via del tren a Ojos Negros els miners. Que, de ben segur no tenien la vida fàcil, tot i la condició en general de privilegi —és un dir— que sempre han tingut els d'aquest grup. Tota una altra cosa seria la dels viatgers convencionals. A peu, amb matxos i poca cosa més perquè de carros no n'hi hauria gaires fins que no s'obriria la carretera a finals del segle XIX. El tema de la seguretat forçosament havia de ser important. Racó poc habitat aquest,

entre la zona poblada de les valls del Palància i el territori de muntanya per on vaig. Les costeres del Ragudo eren un punt important de comunicació entre l'altiplà i el litoral. Lloc també de llegendes, segurament.

Però ara apareix per aquests pobles una infrahistòria cada vegada més present i que compta amb una major ressonància social. Es tracta de la recuperació que va fent-se de l'anomenat «front de Viver». Un episodi més de la guerra civil. Moments durs, quan els «nacionals» marxaven ja cap a la ciutat de València fent recular l'exèrcit republicà. Històries també dels maquis, que s'amagaven per aquests encontorns i hi varen fer algunes accions.

Un cartell indica que passe a uns 200 metres de la masada on va néixer Antonio Ponz, aquell il·lustrat que es va fer un nom a la cort de Madrid. No m'hi acoste perquè pel camí hi ha ruscs i abelles dansant que tallen el pas, i no em vull arriscar al que em passà una vegada. Llàstima!

Antonio Ponz Piques va nàixer el 1725 en aquest rodal que pertany al terme municipal de Begís. I va acabar la seua vida, intensa, a Madrid, el 1792. Va rebre una formació molt completa. Passà del Seminari de Sogorb a la Universitat de València i ja des d'allà s'endinsa en el món culte setcentista de la Real Academia de la Historia, de la Real Academia de San Fernando, las Reales Sociedades Bascongadas, Económica de Madrid, etc. El que em colpeix, el que m'interessa, és que significa que una persona nascuda en un llogaret perdut arribara on arribà. Cal suposar que hi influïren els lligams familiars, els llaços socials i, evidentment, una certa intel·ligència també, clar. Però és això tot? O és que hi havia uns mecanismes socials més enllà dels coneguts i que podem constatar? Tot no devia ser una qüestió d'influències. La sort? La persistència en aquell moment d'un cert poder valencià, encara? El fet és que acabà a Madrid. Tot un símptoma si més no... Interessant en tot cas el fet que des de l'Acadèmia de Madrid va exercir una veritable dictadura artística, segons els entesos, sobre la de Belles Arts de Sant Carles valenciana. Un altre senyal si es vol.

De tota manera pel que m'afecta a mi, i al meu camí, l'espectacular obra d'Antonio Ponz *Viage de España* —«En que se da noticia de las cosas mas apreciables, y dignas de saberse, que hay en ella»—, en 18 toms agrupats en 4 volums, em sembla un monument injustament oblidat. La possibilitat d'assabentar-nos de la imatge que tenia d'aquella Espanya, de la seua mirada d'il·lustrat, no deixa de ser un goig, que propicia un punt de reflexió afinat i sincer.

Al darrer tram, entrat ja a l'altiplà, apareix una bellesa diferent, més clara. A cosa de mitja hora abans d'arribar al primer poble, m'ature. Vull assaborir aquest sol ponent que tenyeix de roig les pedres del camí, els ginebres i les savines. L'am-

plària del paisatge, amb els seus pujols que es veuen a l'horitzó, imposen la lentitud i el silenci.

Faig nit a l'hostal Norte de Barraques. Bons preus. Divuit euros una habitació doble que usaré jo sol. Tot correcte. Però no hauria descartat l'amable companyia de la dona d'aire aristocràtic que sopava en una taula del costat. Comprove que en aquest poble —punt de pas en la ruta cap a l'Aragó i el País Basc— la vida la donen els camions. L'activitat en aquest hostal, bar, restaurant, botiga de queviures... és constant. S'hi pot menjar tothora. Els homes asseguts a les taules del voltant semblen nòmades en un caravanserrall. Van i venen, entren i ixen.

Sóc un viatger anònim. Com ells. I aquest anonimat m'agrada. Quan vaig de camí especialment. Un, al capdavant, passa i prou. Mostre el DNI, soparé, pagaré. Quatre paraules amb el cambrer. No pas —ai las!— amb la dona d'aire aristocràtic. Els televisors retronen, atabalen, sembla que els miren vagament els xofers mentre sopen. Jo ja he acabat, prenc la clau i me'n vaig a dormir content. Al passar per davant de l'aristòcrata ens saludem lleugerament amb una inclinació de cap.

UN DESERT DEMOGRÀFIC

Agafe l'autobús que va del poble de Barraques a Terol, on faré el turista discret. La temperatura social és agradable: un eixam de turistes espanyols van amunt i avall per la plaça anomenada de El Torico. La resta és gent que va a la seua, i fa viure la ciutat. La temperatura meteorològica és diferent: no passem dels 10 graus, tot i que fa sol. Em dispose a badar com un turista. Per a fer-ho sense esforç he deixat la motxilla a la consigna de l'estació d'autobusos.

Malgrat la proximitat geogràfica —en línia recta no deu haver-n'hi més de 100 km—, que no de paisatge, amb Castelló, el canvi, el contrast, és palès. De l'urbanisme al territori que envolta ambdues ciutats. Ací un ja percep de manera clara l'estil auster castellà que va imposar el franquisme. Els edificis oficials relativament moderns, que destaquen, tenen aqueix toc de prepotència. Els més antics, del XIX en avant, són tota una altra cosa. Impera l'estil mudèjar; és a dir: rajola i totxo ben treballats, artísticament, de to vermellós. I sense estirar més el braç que la màniga. Encara que siguin edificis religiosos, que ho són, i que sobreixen per damunt de la resta de teulades, i s'imposen en la silueta de tants pobles de per ací dalt, tenen un aire més humanitzat.

De tant en tant un cartell, una enganxina o una pintada matussera reclama el dret a viure de la ciutat i els pobles de la demarcació: «Teruel existe».

Vagarejar sense intenció precisa em permet recórrer també carrers i places on els turistes no arriben. I es desplega una petita ciutat enfeïnada en la vida quotidiana

de mestresses, botigues de tota mena, algun bar i les instal·lacions públiques al seu ritme. Als bancs treballen com sempre.

Terol fa una vida discreta i amable com pensem que hauria ser de manera ideal, a les ciutats. Cosa ara manifestament impossible. Sempre es paga un preu per una certa tranquil·litat. Al bar on prenc un cafè, una conversa amb tres persones em confirma la preocupació principal d'ací. Les dones i el xicot es queixen de la manca de faena, de la necessitat, de l'obligació —si es vol viure— d'emigrar. I que no hi ha gent. Vet ací el drama. Aquestes terres aragoneses s'han despoblat. És una llarga tradició en l'imaginari dels seus habitants. L'emigració hi ha estat una constant històrica que ara s'ha intensificat de manera extraordinària.

—No hay nada que hacer, —diuen.

Una de les xiques es mostra discretament més optimista. I parla de noves possibilitats encara una mica en l'aire.

—No hay nada que hacer, —repeteixen.

Realment no hi ha res a fer?

Arribe a Calamocha, capital d'aquesta planura per on cueja com pot el riu Jiloca, que la travessa suaument. Una vegada ací decidisc no anar a l'hostal de sempre i pregunte en un de vora la carretera. Em costa vint euros però és molt millor que el que ja coneixia. Té lavabo i no hi ha soroll. Sope verdures i a les onze ja sóc al llit. Demà vull eixir d'hora. Tinc uns 25 km per davant, pocs, però els vull fer lentament, parant a l'ombra de cada xop perquè el paisatge s'ho val. Ja el conec, i sé que em rescabalarà amb escreix.

He anat, com sempre que passe per ací a la biblioteca. Plena d'estudiants de diferents nivells: uns van a l'institut i d'altres són pàrvuls encara. M'agrada aquest ambient de gent jove entre llibres. I malgrat les retallades socials, comprovar que s'ofereixen serveis mínims a la població als llocs petits.

Faig una ullada a internet. I a mapes i publicacions de la comarca del Jiloca que sembla tindre, com ja havia comprovat anteriorment, una personalitat clara marcada pel riu. És al llarg del seu curs on encara es manté un mínim de població, més o menys. També el traçat de l'autovia que uneix la costa amb Saragossa i que és ampliació de l'antiga carretera nacional, ha afavorit uns nuclis d'empreses que ofereixen serveis tant als agricultors i els seus tractorassos, com als nombrosos camions que hi transiten. I donen vida econòmica al poble.

A l'hostal demane pels horaris de tren. Un home menut, davant una cervesa, gros i descurat, afirma contundent i enèrgic:

—Solo hay uno. Los han quitado todos.

Jo crec haver sentit que n'hi ha tres i ho dic, però ell inicia una tirallonga d'afirmacions per assegurar, categòric, que ara ja ho han canviat tot. I que només n'hi ha un, de tren. La dona em proposa un telèfon que duu anotat en un paper i em confirma els tres trens. L'home no afluixa:

—Solo hay uno. Que yo lo sé

Veient que no en traurem l'aigua clara, el deixe esplaiar-se i marxe cap a l'estació per comprovar els horaris. En tornar, l'home continua amorrat a la cervesa. A la dona li dic que ella tenia raó i que ja tinc els horaris. L'home, però, no s'arronsa i insisteix en el seu únic tren. ¿Un exemple de la cabuderia secular que s'atribueix a la gent d'aquestes terres?

En eixir de Calamocha puc albirar dos o tres milans negres, supose que són milans, que voltegen mirant d'inxampar algun conill o ratolí. Fan fugir unes garses. Pensar que venen de tan lluny com l'Àfrica subsahariana em fa somiar.

Finalment vaig cap a les planes d'aquest altiplà interior. La «Lapònia peninsular», que en diuen.

Comence a caminar a les nou disposat, i imaginant ja el recorregut, a fer els 25 km cap a la llacuna i el poble de Gallocanta. Fa un dia esplèndid i clar. Encara no he recorregut cent metres que faig el senyal de l'autoestopista i un senyor amb un cotxe grua de Mapfre m'agafa. Per part meua ha estat un acte reflex, només una provatura per saber si ací dalt, en un territori més despoblat, la gent és més solidària i un cotxe solitari embarca un caminant solitari.

En un bufit som a Tornos, des d'on jo continuaré a peu. Ell em proposa dur-me fins a Berrueco. Agraït per l'oferiment, però no. La tirada des de Tornos a Gallocanta és el millor recorregut possible. Un termòmetre a la paret de la farmàcia, tancada, marca 6 graus a les 11 del matí. Fred, sí, però caminant la meteorologia no importa com a la mar. Fa vent també. Retrobe la mateixa sensació de llibertat que quan era a bord del meu veler: el *Llar*. O tal vegada més encara perquè no hi ha el neguit pel temps que farà. I, finalment, a llocs com aquests, la sensació de llibertat per tirar en qualsevol direcció és la mateixa. A més, tinc com el record de tornar als meus orígens d'excursionista.

Caminant per un lloc, he d'intentar saber-ho tot? La geologia, la fauna, la història... o és suficient amb el que duc llegit de manera general i després deixar-me endur per les sensacions? Com quasi sempre en aquestes coses jo crec que al mig hi ha l'encert. Dur, per una altra banda, el pap massa ple de referències crec que m'impedeix una mirada més clara i inquisitiva.

Passa un front de núvols. Certament no duran ni una gota de pluja a aquesta terra sempre mancada d'aigua. Fa bonic, però, observar aquesta cursa de cúmuls petits desfilant: donen fondària al territori. Arribe al refugi. En sóc l'únic habitant, avui. A l'horabaixa me'n vaig a fer un tomb. Un gos de caça va rabents pels camps, alegre i jove, mirant d'encaçar unes terreroles que se li escapen. Quin goig contemplar aquest animaló tan lliure! A la nit, des de la terrassa del refugi puc observar Orió, el Carro i la Polar que es veuen clars encara malgrat la mitja lluna que llueix. La llacuna roman silenciosa. Aquest estat suau malgrat el fred intens, és un plaer simple i generós per a l'esperit.

Avui caminaré de Gallocanta a Las Cuerlas. Poca cosa. Monotonía, és el que poden aportar, més que no d'altres llocs, aquestes contrades. Un territori vast i ampli, desèrtic, de cel diàfan i quatre nuvolets a l'horitzó, donen aquesta sensació. El camí, recte i sense ni un revolt, només alterat per un arbre llunyà o, com ara mateix, per la figura d'una ermita al punt més elevat de la plana defineix el trajecte.

En moments així t'adones de la llibertat que dona caminar. L'horitzó sense límits és com la mar oberta. Pots anar cap a qualsevol lloc. No hi ha fronteres, tan sols la meua voluntat. Si com és el cas en aquesta plana, els límits humans en forma de fites o brancals, o els geològics com ara un barranc o un cingle, són quasi inexistent, el sentit d'obertura al món bàsic, al més primari, esdevé enorme. Per ací no veus les marques polítiques, ni les socials. I el sentiment que un només depèn del que porta a la motxilla és un plaer petit però cert.

Des d'aquesta ermita solitària de Sant Pere, al punt més elevat del petit turó on l'edificaren es contempla tota la llacuna i més enllà. Una boirina lleugera no malmet la vista llarga. La diferència entre aquesta construcció, d'obra moderna, senzilla, d'una sola nau i a dues vessants, espartana, amb una mena de foguers per a utilitzar els dies de romeria, i l'entorn del paisatge, marca clarament la diferència entre cultura i naturalesa. Cada cosa du una dinàmica que en un lloc com aquest contrasta amb força. L'harmonia ho embelleix i dignifica tot.

Enfile cap a Las Cuerlas, a l'altra banda de la llacuna. No el veig perquè les seues inclinacions del terreny me'l tapen. Al final, a l'altre vessant d'aquesta petita elevació es manifesta l'excessiva mola de l'església que sembla dominar la resta d'edifi-

cacions. Arribant-hi veig un home i una dona. Els demane si hi ha un bar o un lloc per prendre un refresc.

—Quiere un café? —em pregunta.

Quan li dic que sí, que de gust em faria un tallat, em respon:

—Vamos.

Ell és el propietari del bar. Deixem la vella passejant per una carretera per on no passarà quasi ningú en tot el dia. L'asfalt i la calor et fan sorgir com un miratge cap a l'horitzó. En tot el poble només hi veig dues persones més: uns obrers de Saragossa que arreglen una façana que pertany a gent del poble emigrats i que només hi venen per festes. Per dinar hauran de fer cap a un altre poble perquè ací no en fan. Al bar només tenen café i begudes.

Torne a mitjan vesprada quasi pel mateix camí. A poc a poc i assaborint la serenitat del paisatge mentre veig un tractor, com si fos un dinosaure, que aixeca una enorme polseguera mentre treballa camps en la llunyania.

A la nit, de nou des de la terrassa del refugi hi veig com brillen, claríssimes, perquè ací no hi ha contaminació lumínica, ni de cap altra mena, Orió, el Carro i la Polar, les Plèiades o Cabrelles com en deia la gent de casa nostra abans, quan els masovers miraven els estels a la nit per endevinar o deduir el temps. Importantíssim per a la vida camperola. També Cassiopea. I així mateix les llums diminutes dels pobles de Bello i Las Cuerlas. Que fan companyia i humanitzen la nit.

La llum de les finestres de les dues cases, que són de les poques habitades tot l'any, s'apaguen cap a les deu de la nit. A la porta hi ha els tractors, enormes. Són cases unifamiliars, amb un jardí que les volta. De gent que encara viu del camp.

Des de Gallocanta a Molina de Aragón tot és pur altiplà.

Avui tinc l'oportunitat de fer un recorregut amb la companyia de Merche. M'ha dit que em durà a conèixer una part més íntima del seu país. Diu que ara és bon temps perquè no hi ha turistes, la zona viu calmada quan no és estiu.

—Demasiado muerta —em diu—, aunque a mí es lo que me gusta.

Anar en cotxe per carreteres amb tan poc de trànsit i amb algú que t'explica el territori és un privilegi. Des del centre mateix de Molina de Aragón, dominada per la figura imponent del castell medieval, i amb el discret pont romà sobre el riu Gallo al costat iniciem el recorregut. I en poc de temps, perquè el cotxe va molt més ràpid que les cames, deixem enrere la terra eixuta i sense arbres per endinsar-nos a poc a poc en un barranc lateral del Tajo. Els xops apareixen, i els oms i les car-

rasques. Vora l'aigua tot canta: el soroll lleuger que fa el vent entre les fulles de la xopera, algun ocell que no puc identificar i les omnipresents tórtora forasteres. A l'ermita dedicada a la Virgen del Congosto, deixem el cotxe per fer una caminada breu, però intensa de sensacions i conversa. El nom de la raconada, ben expressiu, com una vall de joguet, ja ho diu tot.

Merche és una dona enamorada d'aquest cert aïllament que impera per les seues terres. Com si fugira d'alguna cosa. Al viatger tot —el paisatge i la persona— li semblen d'una intensitat molt valuosa. Vol escapar-se dels clixés que li imposen? Del poder masculí, ella que, mare d'una filla i sense parella d'home, denuncia de manera contundent?

¿Què fa que una dona jove, desperta, capaç, es retire voluntàriament en un poblet com La Yunta? Tal vegada demostrar ací, per tota la contrada, perquè aquestes situacions són conegudes immediatament per tota la població, que s'hi pot viure una vida de mare d'una xiqueta de sis anys sense parella. I ser independent. ¿Triar una vida personal i d'una qualitat que només amb una tal voluntat es pot aconseguir? Es podria pensar en un desengany? Amorós? Social? Siga com vulga Merche mostra tots els senyals de viure alegre, contenta i molt digna defensant la seua circumstància. Mentre prenem un cafè ja al poble, Merche em parla de la seua vida solitària, i reivindicativa. A mi, passavolant, no m'ha mostrat altra cosa que simpatia i desig de fer-me conèixer un petit país. Ens acomiadem quan ella ha d'anar per la seua filla a l'eixida d'escola.

Dinaré en un bar d'una plaça com tantes n'hi ha en aquest rodal, i que temps era temps estaven plenes. Un castell, una albereda on fa bon estar, una *Plaza de España* i tres-mil habitants que viuen una vida discreta a mil metres d'altitud sobre el nivell del mar.

Tinc un autobús en direcció Saragossa que em deixarà en un punt de la carretera des d'on faré els deu quilòmetres a peu restants. I hauré passat «una bella jornata».

Un dia més de benestar natural. Acabaré fent en unes quatre hores el recorregut de Gallocanta a Calamocha. El conec bé aquest tram. I sempre acaba proporcionant-me sensacions intenses. La primera part, vorejant la llacuna principal, té una d'aquelles realitats que et fa pensar en una vida diferent. Lluny del tràfec urbà i de les preocupacions socials o polítiques. En el silenci que hi impera puc imaginar fàcilment el que seria el pas antic dels habitants d'aquest territori. Governat des de lluny i present com una llosa entre els seus pobladors d'una manera o una altra. No cal sinó observar els edificis eclesials o la distribució de les propietats, que els darrers temps, sortosament, han sofert transformacions positives en el sentit d'una distribució més igualitària.

He eixit a les nou i havent deixat ja enrere el bassiol que conforma les diferents llacunes trobe, a partir del poble de Tornos, un camí que enfila recte cap a el meu destí: Calamocha. On vull fer nit per recórrer demà la vora del Jiloca cap al nord. Podria ser un camí tradicional però com que una part ha estat destrossada per la carretera, em veig obligat a caminar un tram per la mateixa via. Sortosament el trànsit rodat és mínim. I després de passar el petit coll del Carrascal puc ja fer ruta pel camí que sempre ha unit aquests dos pobles.

Des de la part alta del pas veig, cap a llevant, la figura verda que forma la renglera d'arbres que creixen a les riberes del Jiloca. Un descans per a la vista.

És ben estranya aquesta sensació olfactiva que tinc quan camine per la carretera i passa un cotxe. Principalment, si es tracta d'un d'aquests vehicles potents, grans i negres. Deixen una olor de cosa artificial, no arriba a ser perfum de dona, només un toc de cosa nova, brillant, pastosa. El contrast entre aquesta bafarada i l'olorosa presència de la pinassa és torbadora.

De lluny, sent les campanes del poble. Com des del coll va tot en suau baixada cap a la vall que forma el riu, puc veure en tota la seua extensió aquesta capital de comarca. És un perímetre tradicional de poble: les dues esglésies dominant el conjunt urbà i als afores les mostres d'unes construccions modernes, metàl·liques que donen servei al trànsit de l'autovia Mudéjar i a tota l'activitat agrícola de la zona. Una via que passa i deixa un rastre d'activitat econòmica. També la filera dels habitatges dits *adossats*, autèntica plaga en alguns pobles que han acabat sense vida però trastocant un perímetre urbà que havien mantingut des de temps immemorial una certa harmonia.

Abans d'anar a dormir faig encara una volta pel poble. La temperatura és baixa, uns 12 graus. Però aquest territori, conegut com la Sibèria espanyola té aquestes coses: calor extrem a l'estiu i fred extrem a l'hivern. No té ni primavera ni tardor.

Només en algun bar s'hi veu gent. Pels carrers únicament una persona solitària que camina aqueferada. És un dia feiner i no és període estival. La gent hi treballa.

PEL RIU JILOCA CAPA A BURBÁGUENA. ELS XOPS 'CABECEROS'

...a passejar i a parlar amb la gent...

JOSEP PLA

Avui faig un recorregut diferent, allunyant-me de la part més austera i desèrtica d'aquests verals. Vull una mica de verdor.

Decidisc tirar per vora riu. Pel discret riu Jiloca avall, en principi fins a Luco de Jiloca i Burbáguena. I és un camí distint en la mesura que queden a l'oest les terres

planes i dures que són la continuació de l'altiplà cap al nord, enllà de la llacuna, de manera que el meu camí serà més verd, més viu i amb l'horitzó limitat que suposa recórrer la ribera d'aquest riu. Ombrejat per xops, freixes, oms, àlbers i pollancre.

Faig un càlcul d'unes sis hores de marxa. Però dependrà de les ganes, el temps i la major o menor invitació del paisatge. Que això sempre importa.

La ribera del riu, rierol en realitat malgrat que en alguns llocs duga prou aigua, és un encís perquè els verds i el cant de l'aigua enmig de l'eixutesa dels voltants la fa més preciosa. La diferència de vegetació, dels colors, de la fisonomia del paisatge entre el punt per on passa la sèquia que discorre paral·lela al riu, entre la part de dalt o la de baix d'aquesta línia, és considerable. A dalt, tot sec, a baix tot verd. A dalt blat i ordi, a baix panís i algun fruiter. En aquest recorregut hi ha divisió de mons.

Ací hi apareix també una senyalització de diferents senders. Per un costat la del «Camino Cid», per una altra banda la del camí de la «Cruz de Caravaca» i una altra encara indica un sender de petit recorregut, concretament el PR-TE 39. És a dir, icones i marques que es fan presents al territori com un aiguabarreig d'iniciatives de l'Església, l'Estat i fins i tot la societat mateixa. Convé reflexionar sobre els tres dominis i constatar que la vida postmoderna ha acabat imposant uns certs criteris lúdics i economicistes fins i tot als discursos més tradicionals del poder eclesiàstic i polític. Si al seu costat veiem aquelles marques, com els PR, que s'han aconseguit fer amb el voluntarisme d'unes poques persones de cada poble o llogaret, no podem sinó alegrar-nos dels avenços d'una societat civil massa sovint apàtica o anorreada.

I després, les fites dels ponts romans, les esglésies mudèjars, o les vies abandonades del tren fan comprendre que tots els humans que han fet via per ací, l'han fet vora riu. Aquest, la seua saba d'aigua, ho ha condicionat tot.

Sense voler, perquè ha crescut a la vora del camí, em toca una ortiga. La coïssor em durarà tot el dia. Poca, certament, però em recorda que el camp no és la ciutat. Un objecte, una cosa, una planta, té una relació directa i prou. El que hi pugua haver al darrere ja forma part de les elaboracions socials, culturals i mentals que ací són més clares, directes.

En arribar a Luco demane per les possibilitats d'anar en autobús a Gallocanta. Impossible. La gent es queixa de la supressió de tants i tants serveis de transport social que els obliga a utilitzar els cotxes particulars i encara sort que, gràcies a un finançament generós, el Govern d'Aragó manté molts serveis, principalment sanitaris, en funcionament.

El nom de Luco, tot i la similitud amb lloc, en llatí *locus*, significa en castellà 'indret en desús, bosc o selva d'arbres tancats i espessos'. Cal dir que efectivament el rodal té boscatge generós i abundant. Deixe el marge del riu i m'adrece al poble.

Prop de la plaça dos homes majors seuen davant la porta d'un bar; damunt la taula tenen dos gots de vi i uns platerets amb olives.

—Buenos días —que jo dic.

—Muy buenos, sí señor. Agradables para caminar. ¿Viene de muy lejos usted?

—No. De Calamocha.

—Ah, eso es poco.

Trobe que no estaria malament acomodar-me davant un vinet i fer-me un esmorzar convenient. Li demane a l'hostalera, una xica jove, si és possible que em faça un entrepà.

—Claro. De qué lo quiere? —diu amb accent foraster.

—Jamón y tomate.

Efectivament la dona és de fora. M'ho confirmen immediatament els dos amables aragonesos que propicien la conversa.

—Si no fuera por ellos, aquí no habría ya nadie. Ella y su marido son los que han abierto este bar que andaba cerrado hace ya un tiempo.

I amb ells encetem una conversa instructiva que ens durà cap a la història de Roma o les guerres napoleòniques. Però amb exactitud i franquesa, i una certa mala bava cap a la deixadesa dels polítics, més que res el tema torna a ser l'emigració. Lliçons gratuïtes de sociologia casolana.

Continue el camí, refet, incorporant-me a la senda que corre vora riu. Fora d'aquest umbracle deu fer ja calor, però la frescor de l'aigua i els arbres creen una mena de microclima convenient per a caminar.

Vaig tirant cap a Burbáguena. És bonic caminar per un lloc que notes ple de vida: per l'aigua algun clapoteig, per l'aire un ocell que fuig. Tot és pau quan veig davant meu les restes del descarrilament del tren ocorregut el 1904. I coneixent d'oïda el fet no puc deixar d'imaginar-me l'horror d'aquella nit d'hivern, tan diferent al moment actual. El comboi que feia el trajecte de València a Calataiud descarrilà perquè una crescuda de les aigües del Jiloca s'havia mig endut el pont de ferro que el creuava. Una màquina arrossegava quatre vagons dos dels quals eren de viatgers. La locomotora es precipità al riu, el tènדר va caure sobre la caldera i esclatà en flames. En la foscor de la nit els viatgers, a les palpent, terroritzats, caigueren al riu. El resultat va ser de cinc morts i molts ferits. El record de l'accident encara perdura entre els habitants de la raconada malgrat el temps que ha passat. Va ser, en aquells anys,

un esdeveniment d'aquells que deixen petja. Tracte de fer-me'n una imatge mentre alentisc el pas i m'entretinc mirant el que n'ha restat. La via del tren avui passa més amunt. Però no deixa de ser una reivindicació de la millora de les condicions en què es troba tota la infraestructura ferroviària. Més de cent anys després!

A la vora del riu, en aquesta terra tan eixuta, sempre s'han acabat construint estructures i edificis importants, ja fos amb finalitat econòmica com els molins, batans i assuts, o per a l'esbarjo dels benestants. Ara mateix passe davant un d'aquests casalicis que mostren tots els senyals del poder antic i modern. Fa ja molts anys, aquesta protuberància arquitectònica devia imperar sobre el territori i la gent. Ara el conjunt de casalici, jardí i piscina és un modest hotel amb l'adjectiu de «rural». També he entrellucat l'església de Nostra Senyora dels Àngels, de gran fàbrica barroca del XVIII, compacta i destacada dins del poble de Burbáguena. Poca novetat en aquest entorn. I un poc més amunt, al marge dret, l'Acequia alta. Que rega uns rodals.

Abans que decline del tot el dia i siga més difícil, vaig cercant un lloc discret on passar la nit. No vull tornar accelerat cap a Calamocha, de manera que faré bivac. Isc del marge immediat del riu per tal de trobar, des d'una posició més elevada, un racó tranquil. Cosa fàcil ací, només fugint de la carretera o a un centenar de metres del poble. Una caseta humil amb un petita replà i un lledoner raquític, m'acollirà. Es fàcil estendre l'estoreta, el sac, el fogueret i les quatre andròmines que duc per fer-me de calent. El conjunt ocupa ben poc de lloc i pesa el mínim. No fa fred i esperaré la caiguda de la nit aprofitant la serenitat que l'horabaixa dona al paisatge. Aquesta sensació de poder aturar-te en qualsevol indret i fer d'un mínim racó un refugi és una de les delícies del caminar.

Durant la nit em desperte dos o tres cops. Ja em sol passar. El cel està ras i tots els estels coneguts s'hi fan visibles. Enllà dels arbres i del riu es veuen de tant en tant, les llums dels qui circulen per la carretera. Però jo tinc silenci, el soroll dels cotxes no m'arriba. Crec que, a mitjanit, he vist uns ulls brillant. Potser una rabosa? Malgrat que no he tingut fred durant la nit, sort que em vaig posar damunt del sac la funda de bivac, perquè l'aiguatge que ha caigut m'hauria mullat del tot. Lentament desfaig el campament, si es pot dir així. No en quedarà ni rastre, del meu pas per ací. Tal vegada uns matolls xafats.

Per comoditat em faré el desdejuni al poble. Al bar d'ahir. Refaig el mateix camí que ahir cap a Calamocha. Una nova jornada. He decidit passar el dia fent una xicoteta passejada fins a El Pueyo. Poca cosa. A la vesprada m'allargaré fins a la biblioteca i faré petar la xerrada amb Ismael, el funcionari que la controla i que, a més, resulta ser un entusiasta del país. Forma part, i és persona activa, del grup d'estudis del Jiloca. Publiquen una revista de temes locals i són, en definitiva,

una d'aquelles iniciatives que gent emprenedora du endavant contra desenganys, desídies oficials i l'apatia de la societat. Em va prometre que em parlaria d'un fet social que jo crec interessant com és el tema que volta l'antiga dinàmica de l'anomenat xop «cabecero».

I es tracta del següent: quasi totes les famílies de la contrada tenien en propietat un xop especial. A ser possible ja gran, amb un brancatge poderós. Més enllà del fet que en tingueren d'altres en explotació o simplement en alguna parcel·la. Aquest xop, veritable tòtem familiar, servia per proveir de cabirons, bigues o traveseres quan una família havia d'eixamplar, ja fos per naixement o augment dels seus membres per una o altra raó, l'habitatge principal. Per poder afegir-hi una nova habitació calia posseir eixes branques que ho permetien. El xop es passava de pares a fills o néts. De manera que en l'evolució de les seues branques i doncs del seu cap es podia reconstruir una certa memòria familiar. La forma singular d'aquests xops, que encara es veuen pels marges de rius o barrancs, esmotxats i només amb branques menudes i tendres, permet saber fàcilment per a què s'havien fet servir.

A aquesta activitat i al que suposava de cohesió i de lligams familiars i socials han dedicat els membres de l'esmentada associació uns quants esforços i unes jornades culturals per explicar-ne el sentit i, per bé que ara ja no es construeix d'aquesta manera, conservar-la com una tradició pròpia, com un tret d'identitat de la zona.

Ismael m'ho explica tot amb passió continguda i amb un cert desencís quan acaba apuntant la situació en què es troben, no les manifestacions de la vida rural passada, sinó les expectatives de futur de la gent jove. Un plany, molt que es pot escoltar tothora en aquestes terres.

Acabem fent-nos un cafè en un dels nombrosos bars del poble. Em demana que li escriga alguna cosa sobre els xops, o sobre el poble, o la comarca, o el riu... el que importa, diu, és fer-se visibles. I poder reclamar.

—Escríbelo en catalán. No importa —em diu finalment.

Al final em faig una pregunta incòmoda. ¿Seria possible endegar ací una economia diferent, sobre unes bases més cooperatives per salvar el que queda? ¿Aprofitant aquest sentit social de determinades activitats del camp? La lògica imperant sembla posar-hi dificultats insuperables. Però m'ha paregut percebre el potencial del sentiment de lligam comunitari enfront de l'adversitat.

És hora de tornar a casa. Si pot ser en tren, com tant m'agrada. Amb aquests combois que fan el recorregut lentament. Perquè el que resulta un inconvenient per a la vida econòmica i social d'aquestes terres és un benefici per a mi, ja que em permet delectar-me admirant el paisatge. Tracte, però, d'esbrinar si hi ha un autobús

que em porte cap a Sagunt, València o Castelló mateix. Em diuen d'anar a fer una ullada a l'estació que hi ha a l'eixida del poble a la vora de l'antiga carretera nacional. Ja m'adverteixen però que no hi sol haver cap servei. De fet, l'enorme i modern edifici que fa d'estació d'autobusos, és buit. Només hi ha una cafeteria on no he vist mai ningú. Els finestrals, lluminosos, estan plens d'anuncis de viatges exòtics. A la guixeta, però, i tampoc als altres serveis, no hi ha ningú. Un casalici inert.

Finalment aniré en tren. Aquesta estació de Calamocha, tan solitària, em comou com sempre. De les vies estant, veus el camp ample, extens i despoblat. Dalt meu una mena de falcó persegueix un colom que es refugia en un graner abandonat. L'edifici de l'estació Calamocha Nueva és d'una simplicitat monacal. Austeritat extrema pintada de blanc. Uns finestrals que deixen passar la llum com en un claustre. Ben alt, en un costat, un altaveu solitari, i baix, dins d'un marc adust, els horaris. Hi ha dos bancs correguts, contra la paret. Són verds. Res més. Només jo esperant.

Al tren em diuen que no puc pagar amb targeta de crèdit i el revisor em fa un truc per cobrar-me els diners que porte en efectiu, 9,70 euros, que és el que costa de Cella a Sagunt. Cella és a poca distància de Calamocha, de manera que el frau és mínim. I com que no es pot fer altrament, l'home s'adapta. Un uniforme no forçosament impedeix pensar.

A casa tot té el toc habitual. Ja a la vesprada me'n vaig a trobar Andreu i Balma a l'eixida d'escola. Pense en els dies passats. Sóc conscient de viure en una part d'aquest País Valencià —les comarques del nord— que té una densitat de població excessivament reduïda. A més, visc no gaire lluny d'una de les zones més poc habitades —l'Espanya buida, que en diuen— del continent europeu. La qual cosa em permet tindre a l'abast alguna de les condicions convenients de què parlava el subtil escriptor Hans Magnus Enzensberger per a poder dur una vida raonablement agradable. Una d'aquestes condicions és viure lluny de les grans aglomeracions urbanes i poder gaudir així dels espais naturals i del silenci. Sí, apunta més condicions, però jo ja em done per satisfet amb això. Espais natural i silenci. Penseu-hi. ◀